

امر به معروف و نهی از منکر، مراتب و شیوه های آن
مجموعه: اصول و فروع دین

با توجه به فلسفه خلقت انسان که طبق بیان قرآن کریم عبودیت و بندگی است و از طرفی وجه تمایز انسان با سایر موجودات به ناطق و عاقل بودن انسان و حرکت او به سوی کمال می باشد، اهمیت و جایگاه این دو فریضه الهی، یعنی امر به معروف و نهی از منکر بیشتر تبیین و روشن می گردد. از آنجایی که انسان غافل است و به دلیل عارض شدن نسیان بسیاری از مواردی که مفید برای اوست فراموش می کند بنابراین امر به معروف و نهی از منکر جزء ضروریاتی است که در جهت نیل به کمال برای هر انسانی ضرورت پیدا می کند. به این جهت است که حضرت امام محمد باقر(ع) می فرماید: «ان الامر بالمعروف و النهی عن المنکر فریضه عظیم بها تقام الفرائض...» (۱) یعنی امر به معروف و نهی از منکر واجب عظیم و بزرگی است که پابرجایی سایر واجبات به آن بستگی دارد. از تعبیر "بها تقام الفرائض" چنین استفاده می شود که امر به معروف و نهی از منکر از لوازم حکومت اسلامی به شمار می رود.

الف- امر به معروف و نهی از منکر در قرآن کریم

به طور کلی می توان گفت که ریشه و کلیات احکام شرعی را باید در قرآن کریم و شرح و تفصیل و شاخه های آن را در سنت جست. قرآن کریم در آیه های فراوانی به فریضه امر به معروف و نهی از منکر اشاره کرده است که در این جا به برخی از این آیات می پردازیم:

۱. "يؤمنون بالله و اليوم الآخر و يأمرون بالمعروف و ينهون عن المنكر و يسارعون في الخيرات و اولئك من الصالحين" (۲)

به خدا و روز واپسین ایمان می آورند؛ امر به معروف و نهی از منکر می کنند؛ و در انجام کارهای نیک، پیشی می گیرند؛ و آنها از صالحانند. (۳)

۲. "ولتكن منكم امة يدعون الى الخير و يأمرون بالمعروف و ينهون عن المنكر و اولئك هم المفلحون" (۴)

باید از میان شما، جمعی دعوت به نیکی، و امر به معروف و نهی از منکر کنند. و آنها همان رستگارانند. (۵)

۳. "كنتم خير امة اخرجت للناس تأمرون بالمعروف و تنهون عن المنكر و تؤمنون بالله" (۶)

شما بهترین امتی بودید که به سود انسان‌ها آفریده شده‌اند؛ چه اینکه امر به معروف و نهی از منکر می‌کنید و به خدا ایمان دارید. (۷)

۴. "ان الله يامر بالعدل و الاحسان و ايتاء ذى القربى و ينهى عن الفحشاء و المنكر... " (۸)

خداوند به عدل و احسان و بخشش به نزدیکان فرمان می‌دهد؛ و از فحشا و منکر و ستم، نهی می‌کند. (۹)

از مجموع آیات فوق چنین بر می‌آید که امر به معروف و نهی از منکر دارای اهمیت بسیار زیادی از منظر قرآن کریم می‌باشد و همه‌آحاد جامعه اعم از دولتمردان و عموم مردم را شامل می‌شود و به طور کلی از آیات فوق نکات زیر را می‌توان استنتاج نمود:

۱- وجوب امر به معروف و نهی از منکر از بدیهیات است و کسی از مسلمانان در آن شک نکرده است.

۲- وجوب این دو فریضه در همه ادیان الهی بوده و امت‌های گذشته نیز بدان مکلف بوده‌اند.

۳- امر به معروف و نهی از منکر از شئون پیامبری است.

۴- ترک امر به معروف و نهی از منکر علت نابودی جوامع گذشته بوده است.

۵- امر به معروف و نهی از منکر از حقوق متقابل مسلمانان است و افراد جامعه اسلامی در برابر آن مسئولند.

۶- زنان نیز مکلف به امر به معروف و نهی از منکر هستند.

۷- امر به معروف و نهی از منکر نیازمند کسب قدرت است.

ب- سیر امر به معروف و نهی از منکر از منظر قرآن

به طور کلی اگر آیات قرآن را در مورد امر به معروف و نهی از منکر بررسی کنیم، می بینیم که از ذات پاک خداوند صادر شده و پیامبران، حاکمان صالح، مجموعه امت و فرد فرد جامعه موظف به اجرای آن هستند. برای شناخت این مراتب، رتبه بندی زیر قابل توجه است:

۱- ذات پاک خداوند متعال: "ان الله يامر بالعدل والاحسان و ينهى عن الفحشاء والمنكر والبغى ... " (۱۰) در اینجا به خاطر اهمیت این دو فریضه ذات خداوند متعال به عنوان امر به معروف و نهی از منکر می باشد.

۲- پیامبر اکرم(ص) " ... يامرهم بالمعروف و ينهاهم عن المنكر... " (۱۱) در این مرتبه خاتم پیامبران حضرت محمد(ص) به این عنوان انتصاب داده شده است.

۳- حاکمان صالح(امامان): "الذين ان مكناهم في الارض اقاموا الصلوه و اتوا الزكوه و امروا بالمعروف و ينهوا عن المنكر ... " (۱۲) در مرتبه سوم کسانی که قدرت و مکت در روی زمین به آنان داده شده است موظف به برپاداشتن نماز، پرداختن زکات و امر به معروف و نهی از منکر شده اند.

۴- هیئت های امر به معروف و نهی از منکر: " و لتكن منكم امة يدعون الى الخير و يامرون بالمعروف و ينهون عن المنكر ... " (۱۳) در مرتبه چهارم گروههایی از مردم که این شایستگی را پیدا می کنند که دیگران را دعوت به خیر و صلاح می کنند و امر به معروف و نهی از منکر می کنند.

۵- مجموعه امت: "كنتم خير امة اخرجت للناس تامرون بالمعروف و تنهون عن المنكر و تؤمنون بالله ... " (۱۴) در مرتبه پنجم نیز همه مردم موظف به انجام این فریضه الهی شده اند، براین اساس تمام آحاد افراد مؤمن و متدین مأمور به انجام این دو فریضه الهی هستند.

ج- امر به معروف و نهی از منکر از نگاه معصومین(ع)

اگر بررسی عمیق در مضامین آیات و روایات اسلامی و معارف دینی داشته باشیم کاملاً مبرهن است که بیانات معصومین(ع) ترجمان قرآن کریم و تفسیر آن است و هر دو از یک منبع سیراب می‌شوند. در این زمینه این دو فریضه الهی را از منظر روایات معصومین(ع) مورد بررسی قرار داده و به بعضی از آنها اشاره می‌کنیم:

۱- قال رسول الله(ص): " ... اذا لم يامروا بالمعروف و لم ينهوا عن المنكر ... سلط الله عليهم شرارهم فيدعوا عند ذلك خيارهم فلا يستجاب لهم" (۱۵)

پیامبر اکرم(ص) می‌فرمایند: ... زمانی که امر به معروف و نهی از منکر نکردند... خداوند متعال، بدترین و شرورترین آنها را بر آنان مسلط می‌کند، پس در این هنگام دعا می‌کنند ولی دعای آنان مستجاب نمی‌شود.

۲- قال رسول الله(ص): "الا اخبركم عن اقوام ليسوا بانبياء و لا شهداء يغبطهم الناس يوم القيامة بمنزلهم من الله عز و جل، على منابرهم من نور. قيل: من هم يا رسول الله؟ قال: هم الذين يحبون عبادالله الى الله و يحبون الله الى عباده. قيل: هذا حببوا الله الى عباده فكيف يحبون عبادالله الى الله؟ قال: يامرونهم بما يحب الله و ينهونهم عما يكره الله فاذا اطاعوهم احبهم الله". (۱۶)

پیامبر اکرم(ص) در رابطه با اهمیت امر به معروف و نهی از منکر فرمودند: آیا شما را از کسانی خبر دهم که نه انبیا و نه شهدا هستند ولی مردم(انبیا و شهدا) به مقام و مرتبت و جایگاه آنان در پیش خدا که بر منبرهایی از نور هستند غبطه می‌خورند؟ سؤال شد: ای رسول خدا(ص) آنان چه کسانی هستند؟ پیامبر(ص) فرمود: آنان کسانی هستند که بندگان خدا را محبوب خدا و خدا را محبوب بندگانش می‌گردانند. سؤال شد: معنای محبوب گردانیدن خدا در پیش بندگانش معلوم است اما چگونه بندگان خدا را محبوب خدا می‌گردانند؟ پیامبر(ص) در جواب فرمود: به چیزی که خداوند متعال دوست دارد دعوت می‌کنند و از چیزی که خداوند متعال بدش می‌آید نهی می‌کنند، پس هنگامی که بندگان خدا، او را اطاعت می‌کنند محبوب خدا می‌گردند و خداوند متعال آنان را دوست می‌دارد.

۳- قال رسول الله(ص): "من امر بالمعروف و نهى عن المنكر فهو خليفه الله فى ارضه و خليفه رسول الله و خليفه كتابه" (۱۷)

رسول خدا(ص) فرمودند: کسی که امر به معروف و نهی از منکر کند، جانشین خدا، پیامبر خدا(ص) و کتاب خدا در روی زمین است.

۴- قال امیر المؤمنین علی(ع): "لاتترکوا الامر بالمعروف و النهی عن المنکر فیول علیکم شرارکم". (۱۸)

امیرالمؤمنین حضرت علی(ع) فرمودند: امر به معروف و نهی از منکر را رها نکنید در غیر این صورت بدترین شما بر شما حاکم می شوند.

۵- قال الحسین(ع): "... انما خرجت لطلب الاصلاح فی امه جدی، ارید ان آمر بالمعروف و انهی عن المنکر...". (۱۹)

امام حسین علیه السلام در نامه معروفش به برادرش محمد حنفیه در باره فلسفه قیامش در فرازی می فرماید: من برای اصلاح امت جدم رسول خدا(ص) قیام کردم، می خواهم امر به معروف و نهی از منکر نمایم...

البته در این باره روایات متعددی وجود دارد که در این مجال نمی گنجد.

د- شیوه های عملی امر به معروف و نهی از منکر

هدف عمده و اساسی در امر به معروف و نهی از منکر محقق شدن معروف و زدوده شدن منکر است. برای نیل به این هدف به نظر می رسد که باید به دنبال بهترین و مؤثرترین راهکارها و شیوه های عملی بوده باشیم که در این راستا موارد زیر پیشنهاد می گردد:

۱- **شیوه عملی:** اولین و مؤثرترین شیوه در امر به معروف و نهی از منکر تبلیغ عملی است. یکی از مهمترین عوامل موفقیت پیامبر اکرم(ص) و ائمه(ع) در ترویج و گسترش مکتب، توجه به این شیوه بوده است. پیامبر اکرم(ص) در اغلب کارها از قبیل کندن خندق، ساختن مسجد و برنامه های فرهنگی و اجتماعی و ... قبل از اینکه دیگران را تشویق به این کار کند خود پیشقدم می شد، همچنانکه امامان معصوم(ع) به این طریق عمل می کردند.

۲- **احترام به شخصیت افراد:** دومین اصلی که در تأثیر امر به معروف و نهی از منکر در خور توجه است، احترام به شخصیت افراد می باشد. مرتکبان منکر تا وقتی که متجاهر به گناه نشده اند، و به طور آشکار خود را نیالوده اند محترمند و نباید به هتک حرمت آنها پرداخت.

۳- **ارشاد تدریجی:** معمولاً ما انتظار داریم کسانی که در گرداب منکرات غوطه ور شده اند یک دفعه آنها را از گرداب در آوریم و یک مسلمان ایده آل بسازیم؛ در حالی که تربیت امری تدریجی است و فضایل و رذایل هیچ کدام یک مرتبه در جان انسانها به وجود نمی آیند. در حقیقت می

توان گفت که از علل نزول تدریجی قرآن توجه به این نکته مهم است، چرا که قرآن کتاب تربیتی است و برای هدایت انسان‌ها به سوی کمال مطلوب نازل شده است.

۴- نرمخویی و محبت: از شیوه‌های مهم و مؤثر در امر به معروف و نهی از منکر، نرمخویی و محبت است؛ خصلتی که موفقیت پیامبر(ص) بنا به تصریح قرآن کریم مرهون آن بوده است.

۵- تشویق به ارزش‌ها: یکی از امتیازات مکاتب الهی تشویق به خوبی‌ها و ارزش‌هاست. پیامبر مکرم اسلام(ص) از عامل تشویق در جهت پیشبرد اهداف استفاده‌های زیادی می‌کرد. برای کسانی که دو رکعت نماز برای خدا می‌خواندند جایزه تعیین می‌کرد. (۲۰) پست‌های حساس سیاسی، فرهنگی و نظامی را به افراد لایقی می‌سپرد و به این ترتیب، امت را به نیکی و پاکی دعوت می‌فرمود. برای نمونه اسامه بن زید هجده ساله را به عنوان فرمانده لشکر منصوب فرمود و....

۶- ایجاد فضای امر و نهی: شکی در این مسئله نیست که محیط هر چند نقش زیربنایی ندارد ولی در پرورش فضایل و رذایل نقش اساسی دارد. رسالت انبیا نیز مبتنی بر این اصل بود که محیط را به گونه‌ای آماده سازند تا خود مردم عدالت را برپادارند: "لیقوم الناس بالقسط" (۲۱) بنابراین پیامبر اکرم(ص) می‌فرماید: "کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیتة".

۷- برخورد عملی با مرتکبان منکر: به طور کلی اگر در کنار شیوه‌های گذشته این شیوه را مد نظر نداشته باشیم بدون شک امر به معروف و نهی از منکر بی نتیجه خواهد ماند.

۵- مراتب امر به معروف و نهی از منکر

۱- مرحله انزجار قلبی: علمای اسلام برای امر به معروف و نهی از منکر مراتب و درجات و همچنین اقسامی قائل شده‌اند. اولین درجه و مرتبه نهی از منکر، هجر و اعراض یا انکار قلبی است و این در مواردی است که ما با شخصی که با او صمیمیت داریم قطع رابطه کنیم و نسبت به او سردی نشان دهیم و این برخورد، برای او تنبه تلقی شود، یعنی تحت یک زجر و شکنجه روحی قرار گیرد و این عمل ما در جلوگیری از کار بد او تأثیر داشته باشد؛ در غیر این صورت چه بسا فردی که از قطع رابطه ما استقبال کرده و او هم قطع رابطه کند و آزادتر دنبال منکرات و کارهای زشت برود در چنین مواردی این کار درست نیست.

۲- مرحله زبانی: درجه دومی که علما و دانشمندان برای نهی از منکر ذکر کرده‌اند، مرحله زبانی است. چه بسا آن بیماری که دچار منکری است، به دلیل جهالت و نادانی و تحت تأثیر یک سلسله تبلیغات قرار گرفته است، احتیاج به مربی، هادی، راهنما و معلم دارد تا با او تماس بگیرد و با

کمال مهربانی با او صحبت کند، موضوع را با او در میان بگذارد تا معایب و مفاسد را برایش تشریح کند تا آگاه شود و بازگردد.

۳- مرحله عمل: مرحله سوم عمل است. گاهی طرف در درجه و حالی است که نه اعراض و هجران و نه زبان و بیان بر او تأثیر نمی‌گذارد. در اینجا باید از راه عمل وارد شد. وارد عمل شدن نه تنها به زور گفتن نیست، کتک زدن و مجروح کردن نیست، البته مواردی هم هست که جای تنبیه عملی است که آن هم از شئون حکومت اسلامی است و شهروندان جامعه اسلامی از پیش خود حق اعمال این تنبیهات را ندارند. امر به معروف عملی این است که نباید تنها به گفتن قناعت کند و فکر کنیم همه چیز را گفتن درست می‌شود. گفتن، شرط لازم است ولی کافی نیست. باید عمل کرد و آنچه مربوط به شهروندان است برخورد عملی غیرمستقیم است. (۲۲)

پی نوشت:

۱- وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۳۹۵.

۲- آل عمران - ۱۱۴.

۳- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، قم: انتشارات امیرالمؤمنین(ع)، ۱۳۷۸ شمسی، ص ۶۴

۴- آل عمران - ۱۰۴.

۵- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، قم: انتشارات امیرالمؤمنین(ع)، ۱۳۷۸ شمسی، ص ۶۳

۶- آل عمران - ۱۱۰.

۷- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، قم: انتشارات امیرالمؤمنین(ع)، ۱۳۷۸ شمسی، ص ۶۴

۸- نحل - ۹۰.

۹ - قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، قم: انتشارات امیرالمؤمنین(ع)، ۱۳۷۸شمسی، ص ۲۷۷.

۱۰ - نحل - ۹۰.

۱۱ - اعراف - ۱۵۷.

۱۲ - حج - ۴۱.

۱۳ - آل عمران - ۱۱۴.

۱۴ - آل عمران - ۱۱۰.

۱۵ - تحف العقول، ص ۵۱.

۱۶ - مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۱۸۲.

۱۷ - مجمع البیان، ج ۲، ص ۴۸۶.

۱۸ - نهج البلاغه، نامه ۴۷.

۱۹ - ره توشه راهیان نور ویژه محرم الحرام، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۶شمسی، ص ۱۸۵.

۲۰ - ره توشه راهیان نور ویژه محرم الحرام، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۶شمسی، ص ۱۸۶.

۲۱ - حدید - ۲۵.

۲۲ - تلخیصی از جلد دوم حماسه حسینی، مرتضی مطهری، ص ۱۹۳-۱۹۷.